

МОВНА НОРМА: СТАЛЕ І ЗМІННЕ

<https://doi.org/10.37919/0201-419X-2023.98.11>

УДК 81'26

ДИНАМІКА ПУНКТУАЦІЙНОЇ НОРМИ В ОСВІТНЬОМУ МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ: ПРИМХИ ДВОКРАПКИ

БИБИК

Світлана Павлівна,

доктор філологічних наук,
професор, провідний науковий
співробітник відділу стилістики,
культури мови та соціолінгвістики,
Інститут української мови НАН
України;

вул. Михайла Грушевського, 4,
м. Київ, 01001;

e-mail: sbybyk2016@ukr.net

ORCID: 0000-0002-9765-497X

Svitlana

BYBYK,

Doctor of Philology, Professor, Leading
researcher of the Department of
Stylistics, Culture of the Language
and Sociolinguistics,

Institute of the Ukrainian Language
of National Academy of Sciences of
Ukraine;

4 Mykhaila Hrushevskoho St., Kyiv,
01001, Ukraine;

e-mail: sbybyk2016@ukr.net

Статтю присвячено проблемі практичної реалізації пунктуаційної норми щодо вживання двокрапки. Звернуто увагу на динаміку змін у правописних кодексах ХХ ст. щодо реалізації зазначеної норми. Актуалізовано зміни у відповідних формулюваннях чинного правопису. Матеріалом дослідження послужили тексти освітніх проєктів, платформ, що стали базою для організації навчання чи підвищення кваліфікації в режимі реального часу, як-от «На урок», «Всеосвіта», «Prometheus», «Уміти». Спостережено на конкретному мовному матеріалі особливості реалізації зазначеної пунктуаційної норми, які можуть впливати на корегування чинних норм «Українського

правопису» (2019 р.), оскільки виявлено систематичні відхилення від норми у практиці застосування двокрапки в назвах статей, навчальних матеріалів, в оформленні рубрикації тексту, подання цитат, прямої мови.

Ключові слова: динаміка мовної норми, пунктуаційна норма, двокрапка, мова науково-освітньої сфери, український правопис.

Загальновідомо, що двокрапка – розділовий знак у вигляді двох розташованих одна над іншою крапок (:), який уживають, щоб зазначити, що частина тексту після нього пов'язана з попередньою певними причиновими відношеннями, потребою пояснення, уточнення її змісту тощо. Ті функції, що визначає для двокрапки чинний «Український правопис» (2019), не повністю відповідають початковим етапам застосування цього розділового знака, які сягають XVI століття. Принципи застосування двокрапки змінювалися впродовж двох наступних століть (від «Граматики словенської» Лаврентія Зизанія (1596), де знак названо «двосрочіє»). Як засвідчує мовна практика, правила вживання двокрапки розширюються і донині у зв'язку зі змінами структури тексту. Зважаємо ж, що основна функція двокрапки – відокремлення слів і відрізків тексту один від одного.

Правописні кодекси XX ст. щодо вживання двокрапки визначають кілька ключових тенденцій, які відображають розвиток синтаксичної науки про речення і відповідно системи аргументів-правил для вживання того чи іншого розділового знака. За «Українським правописом» (1929 р.) для двокрапки встановлено лише одне правило: «Двокрапка звичайно ставиться після речення перед чужими словами або поясненням як знак ніби не зовсім докінченого речення-розповіді <...>. Пишуть двокрапку й після будь-якого слова в реченні, коли треба означити ту саму інтонацію» [Український 1929: 82–83]. Доволі обтічні пояснення, які спираються переважно на практику інтонування і смислового завершення / незавершення фрази. Лише наведені приклади роблять їх більш-менш зрозумілими: йдеться про вживання двокрапки при прямій мові, після узагальнювального слова перед однорідними членами речення та у складному безсполучниковому реченні.

Більш конкретними, підкріпленими граматичними аргументами є правила щодо вживання двокрапки в «Українському правописі» (1933 р.), зокрема: перед прямою мовою, «перед перелічуванням після узагальнюючого слова», «у безсполучникових складнопідрядних реченнях перед поясненням (розкриття змісту твердження), як знак не зовсім закінченого розповідного речення» [Український 1933: 72–73].

Удосконалені відповідні формулювання в «Українському правописі» (1945 р.) щодо: вживання двокрапки перед переліком, якщо нема узагальнювального слова, перед безсполучниковими реченнями, що пояснюють зміст першого речення або показують причину того, про що говориться в першому реченні; відокремлено у спеціальний параграф уживання двокрапки при прямій мові [Український 1945: 141–142; 154].

І в діаспорному виданні «Українського правопису» 1977 року, авторства П. Коваліва, обґрунтовано три правила вживання двокрапки: перед переліком «однорядних слів», перед безсполучниковими реченнями, що пояснюють зміст першого речення або показують причину того, про що говориться в першому реченні, після слів автора перед початком прямої мови [Український правопис 1977: 70–71].

До двох правил зведено вживання двокрапки в «Українському правописі» 1994 року: якщо перед однорідними членами речення стоїть узагальнювальне слово або словосполучення, що вказує на перелік, то перед першим однорідним членом або словом, яке до нього відноситься, ставиться двокрапка; двокрапка ставиться між двома реченнями, що входять до складу безсполучникового складного речення, якщо друге речення розкриває зміст першого речення в цілому або одного з його членів, а також вказує на причину того, про що йдеться в першому реченні [Український правопис 1994: 144–145]. Щодо двокрапки при прямій мові можемо прочитати в окремій частині тексту правопису (§ 125).

Особливістю правил уживання двокрапки в «Українському правописі» 2019 року є те, що вони мають ще один ступінь диференціації у зв'язку з критеріями розрізнення простих і складних речень, посиленням граматичних пояснень особливостей морфологічного вираження узагальнювальних слів, уточнен-

ням стилістичних властивостей речень із двокрапкою [Український правопис 2019: 228–229]. На відміну від попередніх правописних кодексів, у цьому виданні з'явилось правило про те, що двокрапку ставимо між частинами речень, що є проміжними між безсполучниковими і складнопідрядними. У цьому разі «зміст їхньої другої частини пояснює, уточнює зміст першої частини, а в складі другої частини є підрядні сполучники і сполучні слова: *Вирішили зробити таким чином: щоб щепленням проти грипу одночасно охопити школи всього району* [Український правопис 2019: 230].

Для наших подальших спостережень важлива така констатація в чинному правописі: двокрапка активна в заголовках, назвах рубрик і т. ін., але раніше на це не звертали увагу.

Крім основного § 160, є ще § 167 «Розділові знаки при оформленні прямої мови та цитат», у якому щодо вживання двокрапки зауважено, що:

«3. Речення, що вказує, кому належить пряма мова (тобто «слова автора»), може:

1) стояти перед прямою мовою, і в такому разі після нього ставимо двокрапку, а перше слово прямої мови починається з великої літери <...>;

3) розривати пряму мову <...> г) коли одна частина слів автора стосується першої частини прямої мови (тієї, що стоїть до розриву), а друга – другої, то після слів автора ставимо двокрапку й тире, а пряму мову продовжуємо з великої літери: «Зараз, – сказав Матюха. Потім згадав щось і повернув голову до жінки: – Де там та Зінька з кислицями?» (А.Головко) <...>» [Український правопис 2019: 250, 251].

На жаль, ні в попередньому, ні в чинному правописі нема чіткого правила про застосування двокрапки для оформлення пунктів переліку. Звичайно, філологів зрозуміло, що фактично ця норма сформульована в тій частині, коли йдеться про вживання двокрапки в безсполучниковому складному реченні чи перед однорідними членами речення за відсутності узагальнювального слова, якщо перед переліком робиться попереджувальна пауза, а однорідні члени речення вимовляються з перелічувальною інтонацією. Утім, у § 160 «Двокрапка» чи § 168 «Правила рубрикації тексту і розділові знаки для оформлення

пунктів переліку» відповідне правило варто таки сформулювати. В іншому разі користувачі правопису можуть орієнтуватися лише на представлені в ньому зразки. А текст правопису має бути зрозумілий кожному пересічному користувачеві із повною середньою, а не спеціальною філологічною, освітою!

Щодо динаміки сучасної мовно-літературної практики, то зауважимо, що її активізація в недержавних комунікаційних ресурсах, сферах культури повсякдення спричинює ослаблення культуромовного контролю і прагнення дотримуватися правописних стандартів. Можливо, і адміністратори мережевих ресурсів не завжди приділяють цьому увагу тощо. Чинників може бути кілька, серед них не варто відкидати соціальні, психологічні, освітні, індивідуальні, організаційні і т. ін. Але не можемо залишати поза увагою ті девіативні відхилення, що мають системний характер, а також виразно новітні явища, які треба осмислювати в контексті фіксації змін у реалізації мовної норми.

Зокрема за матеріал таких спостережень обрано сучасний науково-освітній медійний дискурс: освітні платформи, проєктні ресурси, створені для проведення навчальних курсів та заходів з підвищення кваліфікації в режимі реального часу, як-от: «На урок», «Всеосвіта», «Prometheus», «Уміти».

Наші зауваження стосуються двох правил уживання двокрапки: у безсполучниковому складному реченні (у заголовкових комплексах, частинах процесу рубрикації інформації, створення переліків) та при прямій мові, яка також у медіаресурсах зазнає трансформацій у зв'язку з багаторівневістю самих текстів.

Отже, нашу увагу привернули випадки **вживання двокрапки в заголовках, назвах рубрик** і под.

Переважають у ролі назв дописів конструкції безсполучникових складних речень з формальними традиційними ознаками: друга частина розкриває, конкретизує, уточнює зміст першої; перше слово другої частини пишемо з малої літери. Наприклад: *Як зробити дистанційку інклюзивною: практичні поради та цифрові лайфхаки* (платформа «Всеосвіта», 04.01.2023); *Знайомство з IT: тест-драйв професії* (платформа «Prometheus», 06.01.2023); *Смарт-громада: управління на*

основі даних (платформа «Prometheus», 20.01.2023). Характерною ознакою публіцистичного стилю є те, що в подібних складних синтаксичних структурах перша частина може дорівнювати називному реченню. Поширення саме таких заголовків відзначають і інші дослідники [Мариненко 2020: 373].

Утім серед узвичасних щодо змістових відношень між частинами безсполучникових складних речень (далі – БСР) у ролі заголовків спостерігаємо частку таких, де друга частина починається з великої літери, як-от: *Нова фізична культура: Настільний теніс; Діалог та медіація: Шлях до порозуміння* (платформа «Prometheus», 20.02.2023). Натрапляємо і на такі «зразки», коли друга частина написана з великої літери і в лапках: *Разом проти булінгу: «Протидія шкільному насильству»* (платформа «Всеосвіта», 23.01.1919). З нашого погляду, ніякої спеціальної змістової чи стилістичної мотивації такі назви не мають. Отже, подібне оформлення цілком можна вважати відхиленням від пунктуаційної норми.

Припускаємо, що БСР у ролі заголовків з другою частиною, написаною з великої літери, мають додаткове стилістичне навантаження – друга частина увиразнює головну тему, на яку припадає більша інформаційно-новинарна вага. Пор. назву вебінару: *Нова фізична культура: Кросфїт* (платформа «Prometheus», 10.04.2023). З цього самого речення, але в лапках, починається перший абзац тексту, який пояснює мету його створення: *«Нова фізична культура: Кросфїт» – це практичний мінікурс до теоретичного курсу «Нова фізична культура», який спрямований допомогти вчителям фізкультури опанувати всі особливості викладання та впровадження кросфїту.*

На сайті освітньої платформи «Уміти» зафіксовано й заголовки, у яких друга частина аналогічна питальному реченню. При цьому воно оформлене з великої літери. Його змістове навантаження – уточнити зміст першого, конкретизувати інформацію щодо освітньої галузі. Двокрапка при цьому виконує ніби стилістичну роль актуалізатора: вона й розділяє відоме і невідоме; вона заступає практично крапку і разом з тим засвідчує, що інформація потребує уточнення. До таких міркувань спричинює саме написання другої частини з великої літери. Дослідники мови медіа відзначають: «Цей різновид заголовків

набуває все більшої популярності не лише в інтернет-медіа, а і в друкованих виданнях» [Мариненко 2020: 373]. При цьому питальне речення може становити самостійну синтаксичну одиницю, отже, попереднє речення могло би бути оформлене крапкою. Пор. із практичних прикладів: *Класи надолуження: Як повернути дітей до навчання після довгої перерви?*; *Знеструмлене життя: Як допомогти психіці і тілу пережити енергокризу?* (березень 2023).

А як сприймати такі новоутворення? Наприклад: *Слідами Чорнобіля: Альтернативна енергетика: сонце, вітер, вода* (платформа «На урок», лютий 2022); *ОСББ: Абетка успіху: Створення та початок діяльності ОСББ* (платформа «Prometheus», 03.08.2023). Щодо змісту, то це двоступеневе звуження-уточнення теми, яку засвідчує перша частина речення. На нашу думку, такі назви максимально стисло відбивають не лише тему допису, але і його мікротеми. Тим більше цю стилістичну роль добре виконують саме називні речення.

Зауважимо ще на одній суттєвій особливості заголовків освітніх проєктів і навчальних платформ: **гібридизація структурних особливостей і смислових відношень у реченнях із т. зв. прямою мовою і безсполучниковим зв'язком**. Наведемо кілька прикладів: *Сергій Горбачов: Частина вчителів уже повертається або повернулися додому* (платформа «На урок», 11.07.2022); *Сергій Шкарлет: кількість освітян із тимчасово окупованих територій, які не отримали зарплату, щотижня скорочується* (платформа «На урок», 21.06.2022); *Сергій Шкарлет: До 1 липня кожен учень отримає свій документ про освіту* (платформа «На урок», 17.06.2022). Отже, перша частина заголовка – називне речення, яке вказує на автора висловлення, після двокрапки – так би мовити «пряма мова», оформлена без лапок і з малої / великої літери. Фактично такі гібриди не відповідають пунктуаційній нормі «Розділові знаки для оформлення прямої мови і цитат» і є порушенням правописних приписів. Системний характер подібних синтаксичних одиниць-заголовків засвідчує тенденцію до уникання видільної функції лапок, що обтяжує текст додатковими графічними знаками.

«Недопрямую мову» фіксуємо і як формат таких заголовків: *«Освіта ніколи не буде такою, як до війни»: Микола Скиба про останні освітні тенденції; «Хлопці на фронті, а ти постиши фото з моря»: правила воєнного етикету радості* (платформа «Уміти», 2023). З одного боку, маємо пряму мову, оформлену з порушенням пунктуаційної норми: нема коми і тире на місці двокрапки. З другого боку, така синтаксична структура висловлення дозволяє відокремити ключову інформацію (вона у лапках), подати її як приватну (а це особливість сучасних медіа – увиразнення людини приватної, за висловом І. Михайлина), а також посилити експресію заголовка, у якому поєднуються невимушений та офіційний колорити.

Зафіксовано порушення пунктуаційної норми щодо вживання двокрапки в **оформленні рубрик переліку**. Вище ми зауважили, що правопис не передбачив окремого правила для вживання цього розділового знака. Утім існує, як нам досі видавалося, стабільна традиція, яка пов'язана з оформленням відповідних конструкцій в офіційно-діловому і науковому стилях літературної мови.

Створюючи тексти, автори текстів проаналізованих платформ «опускають» двокрапку перед переліками, як-от:

Переваги співпраці з нами

- Педагогічні працівники Вашого закладу освіти отримають 20% знижки на всі курси підвищення кваліфікації; <...> (платформа «Всеосвіта», 23.01.1919);

або

ЦЕЙ КУРС БУДЕ ЦІКАВИЙ

- учителям – для розвитку цифрових, соціальних та громадянських компетентностей учнів та підтримки класної спільноти онлайн;

- шкільним адміністраціям – для створення цілісної системи формування цифрової культури закладу;

- батькам учнів – для організації безпечного та збалансованого цифрового середовища розвитку власних дітей (платформа «Prometheus», 04.04.2023);

або

Цілі курсу

- розглянути тему курсу з методичної сторони <...> (платформа «Уміти», 2023).

Згідно з правилами чинного правопису для оформлення рубрик переліку мають застосовуватися римські, арабські цифри, малі літери, а також такий знак, як «тире»: –. Утім, бачимо, що активно використовують засоби із «Бібліотеки маркерів» програми Word, дефіс. Відповідно, є порушення щодо написання кожного пункту-рубрики з малої чи великої літери.

Ще один блок застережень, пов'язаних із відхиленням щодо застосування **двокрапки при оформленні власне прямої мови чи цитати**.

Насамперед ідеться про те, що навчальні платформи демонструють зміну стилістики цитування. Нерідко маємо перед собою на інформаційній сторінці того чи того сайту пряму мову, обрамлену лапками, їй передує офіційно-ділове кліше про джерело повідомлення, а слова автора – це фактично підпис під цитатою, що вказує на особу, якій належить виділене висловлення. Наприклад:

Про це повідомляє Держслужба якості освіти.

«Сертифікація довела свою ефективність у системі зовнішнього забезпечення якості освіти та отримала схвальні відгуки. Крім того, постала нова спільнота – спільнота сертифікованих учителів та експертів, – що здатна багато зробити для трансформації системи освіти. Державі потрібні “агенти змін”, які розвиватимуть горизонтальні зв'язки та популяризуватимуть інноваційні педагогічні ідеї задля успіху українських учнів».

Голова Державної служби якості освіти України Руслан

Гурак

(платформа «На урок», 27.12.2022).

Як бачимо, перед цитатою немає двокрапки, слова автора не відокремлені за допомогою коми і тире. Згідно з чинним правописом цитати, «включені в авторський текст, беремо в лапки. Інші розділові знаки при них розставляємо так, як у реченнях з прямою мовою та словами автора» [Український правопис 2019: 253].

Характерною особливістю гібридного інформаційного повідомлення є подання відомостей про подію у форматі описової конструкції. Нижче та сама новина підкріплюється цитатою з підписом, що вказує на автора слів. Подібна офіційна інформація фактично є текстом у тексті, і виділяється вона на іншому кольоровому тлі, пор.:

«Ми хочемо, щоб наші Захисники і Захисниці, які є носіями національної ідентичності, мали змогу працювати у сфері військово-патріотичного виховання української молоді. До того ж залучення ветеранів до роботи з учнями – це також важлива складова їхньої інтеграції у цивільне життя. Тому дана постанова забезпечить можливість імплементувати в українську систему освіти практичний досвід щодо захисту незалежності та територіальної цілісності України.»

Міністерка у справах ветеранів України Юлія Лапутина
(платформа «На урок», 20.12.2022)

У такому разі цитата і підпис зовні нагадують епіграф до тексту повідомлення, але різниця в тому, що текст узятो в лапки, яких не має бути (про це дет. див. § 155 п. 1, прим. 2 [Український правопис 2019: 198–199]).

Щодо інших порушень у вживанні двокрапки можемо зауважити недоречне застосування цього розділового знака. Наприклад, його не має бути в наведеному реченні: *Для того, аби допомогти дітям, які страждають від війни, Міністерство освіти і науки України разом із психологинєю Світланою Ройз підготувало серію інформаційних матеріалів: «Психологічна турбота від Світлани Ройз»* (платформа «На урок», 07.03.2022).

Не відповідає пунктуаційній нормі таке оформлення тексту:

1.3. Актуальність: Сучасна освіта навчає дітей міркувати, зіставляти різні точки зору, різні позиції, формулювати й аргументувати власну думку, спираючись на знання фактів, законів, закономірностей науки, на власні спостереження, свій або чужий досвід (платформа «Уміти», 2023). Наш коментар: на місці двокрапки мала би бути крапка, і тоді наступне речення писали би з великої літери. Інший варіант оформлення

пункту рубрики – зберігати двокрапку, а висловлення починати з малої літери.

Отже, мова освітніх, навчальних проєктів, платформ виявляє зневажливе ставлення соціуму до кодифікаційних принципів і хаотичність у гуманітарній сфері культури повсякдення. Хоча саме ці сфери мовної практики мали би виконувати і просвітницько-регулювальну функцію, даючи зразки вживання сучасної української літературної мови. Мовна ж практика демонструє ряд відхилень щодо вживання двокрапки, які не фіксує чинний «Український правопис». Серед них одні кваліфікуємо як тенденції, які варто осмислити, обговорити у професійних колах і скоригувати як правила. Інші ж є прямим порушенням пунктуаційної норми, на яку не зважають.

Завальнюк І.Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ століття: функціональний і прагматичний аспекти. Вінниця: Нова книга, 2010. С. 224–235.

Ковалів П. Український правопис. Нью-Йорк, 1977.

Мариненко І., Михайленко В. Граматична структура заголовка сучасних українських медіа. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2020. Вип. 187. С. 367–375.

Український правопис. Авт. передм. А. Хвиля. Харків: Радянська школа, 1933.

Український правопис. Київ: Держ. вид-во України, 1929.

Український правопис. Київ: Наукова думка, 2019.

Український правопис. Ред. І. Кириченко. Київ: Укр. держ. вид-во, 1945.

REFERENCES

Kovaliv, P. (1977). Ukrainian orthography. New York (in Ukr.).

Kurychenko, I. (Ed.) (1945). Ukrainian spelling. Kyiv: Ukr. derzh. vyd-vo.

Marynenko, I., Mykhaylenko, V. (2020). Grammatical structure of the title of modern. *Ukrainian media. Scientific notes. Series: Philological sciences*, 187, 367–375.

Ukrainian spelling. Kharkiv: Radyanska shkola, 1933.

Ukrainian spelling. Kyiv: Derzh. vyd-vo Ukrainy, 1929.

Ukrainian spelling. Kyiv: Naukova dumka, 2019.

Zavalnyuk, I.Ya. (2010). Syntactic units in the language of the Ukrainian press of the beginning of the 21st century: functional and pragmatic aspects (pp. 224–235). Vinnytsia: Nova knyha (in Ukr.).

Статтю отримано 08.05.2023

Svitlana Bybyk

DYNAMICS OF THE PUNCTUATION NORM IN THE EDUCATIONAL MEDIA DISCOURSE: COLON FACES

The article is devoted to the problem of practical implementation of the punctuation norm regarding the use of the colon. Attention is drawn to the dynamics of changes in spelling codes of the 20th century regarding the implementation of the specified norm. Changes in the relevant wording of the current spelling have been updated. The research material was the texts of educational projects, platforms that became the basis for the organization of training or professional development in real time, such as “Na uroko”, “Vseosvita”, “Prometheus”, “Umity”. Features of the implementation of the specified punctuation norm were observed in the specific language material, which may affect the correction of the current norms of “Ukrainian Spelling” (2019), since systematic deviations from the norm were found in the practice of using colons in the titles of articles, educational materials, in the design of text rubrics, presentation of quotations, direct speech.

Therefore, attention to the language of educational, educational projects, platforms reveals contempt for codification principles and chaos in the humanitarian sphere of everyday culture. Although these areas of language practice should perform educational and regulatory functions, providing examples of the use of modern Ukrainian literary language. Linguistic practice demonstrates a number of deviations regarding the use of the colon, which are not recorded by the current “Ukrainian orthography”. Among them, we qualify some as trends that should be considered, discussed in professional circles and adjusted as rules. Others are a direct violation of the punctuation rule, which is ignored.

Key words: dynamics of language norm, punctuation norm, colon, language of scientific and educational sphere, Ukrainian orthography.